

УДК 378:371.134

Svitlana Khominets

*Postgraduate student at the Department of General Pedagogics and
Pedagogy of Higher School,*

Oksana Povidaychyk

*Doctor of Pedagogic Science,
Professor at the Department of Sociology and Social Work,*

Oleksandra Kanyuk

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages,
State University «Uzhhorod National University».*

**SCIENTIFIC APPROACHES TO THE FORMATION OF PROFESSIONAL
MOBILITY OF FUTURE TEACHERS IN HIGHER EDUCATION**

Хоминець Світлана Іванівна

аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи,

Повідайчик Оксана Степанівна

*доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціології та соціальної роботи,*

Канюк Олександра Любомирівна

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов*

ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

**НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ
МОБІЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

Abstract. The article investigates the problem of formation of professional mobility of future teachers in higher education. The essence of the phenomenon of professional mobility is examined. The content of scientific approaches to the formation of professional mobility of teachers is defined and revealed. They are: systemic, competence, process, situational, subjective. In the context of these approaches, the formation of professional mobility of teachers is studied from the standpoint of systemic properties and relationships that determine the integrity, stability and internal organization of the research process, aimed at forming key competencies and personal qualities of modern professionals.

Анотація. У статті досліджується проблема формування професійної мобільності майбутніх педагогів у вищій школі. Розглянуто сутність феномена професійної мобільності. Визначено та розкрито зміст наукових підходів до формування професійної мобільності вчителів: системного, компетентнісного, процесного, ситуаційного, суб'єктного. У контексті зазначених підходів формування професійної мобільності педагогів вивчається з позиції системних властивостей і зв'язків, які обумовлюють цілісність, стійкість і внутрішню організацію досліджуваного процесу, спрямовану на формування ключових компетенцій і особистісних якостей сучасних фахівців.

Key words: professional training, professional mobility, scientific approach, teacher, high school.

Ключові слова: фахова підготовка, професійна мобільність, науковий підхід, педагог, вища школа.

Постановка проблеми. Сучасна педагогічна освіта є соціокультурним механізмом цілеспрямованого впливу на розвиток особистості і результати навчання, одним із яких є формування професійно мобільного фахівця, здатного до реалізації власного потенціалу не тільки в межах однієї професії (вертикальна мобільність), але й в умовах зміни фахової діяльності (горизонтальна

мобільність). Компетентності, сформовані в педагогів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін і під час проходження практики до певної міри універсальні, оскільки забезпечують можливість людині реалізувати себе в професії. Однак, різні об'єктивні і суб'єктивні життєві обставини (відсутність вакансій у освітніх закладах, незадоволеність заробітною платною, переоцінка власних можливостей у професії) зумовлюють визначення для студента, поряд з основним, «запасного» шляху, який забезпечить можливість фахової діяльності в іншій (суміжній з педагогічною) сфері. Відтак актуалізується проблема визначення наукових підходів до формування професійної мобільності педагогів (ПМ), що дозволить виявити основні напрями, цілі і принципи начальної діяльності та вибудувати певну систему педагогічних дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерельної бази засвідчує наявність глибокого інтересу вітчизняних і зарубіжних науковців до проблеми професійної мобільності фахівців різних професійних галузей (Л. Амірова, Д. Голдторп, Л. Горюнова, О. Дункан, Р. Еріксон, Р. Пріма, Л. Сущенцева, Д. Фазермен, І. Хом'юк). Питання формування готовності майбутніх педагогів до професійної мобільності у закладах вищої освіти частково вивчають І. Богданова, А. Ващенко, Л. Домінеллі, Д. Гласс, Є. Іванченко, Ю. Калиновський. Соціально-психологічні аспекти професійної мобільності особистості розглядаються Б. Ананьєвим, Л. Божович, А. Леонтьєвим, С. Рубінштейном та ін.

Динамічні зміни в сучасному освітньому середовищі залишають простір для подальших досліджень проблеми формування професійної мобільності майбутніх педагогів, зокрема, визначення комплексу наукових підходів щодо організації цього процесу.

Мета статті полягає в узагальненні наукових підходів до формування професійної мобільності педагогів у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Основою формування професійно мобільного педагога є неперервна фахова підготовка в закладі вищої освіти. Для

того, щоб володіти компонентами ПМ і активно розвивати їх на етапі професійної соціалізації, до моменту закінчення ЗВО у випускника повинна бути сформована готовність до ПМ. При цьому виробляється первинний досвід мобільної поведінки при вирішенні освітніх, квазіпрофесійних, практичних, навчально-виробничих завдань. Для розв'язання цієї проблеми необхідно, перш за все, визначити вимоги, які пред'являються до професійно мобільного фахівця.

У контексті нашого дослідження «мобільність» трактується як «здатність до швидкого пересування, рухливість, мінливість» [1], «здатність швидко діяти, приймати рішення» [2], «здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на іншу діяльність у зв'язку із змінами техніки й технології виробництва. Професійна мобільність виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для успішного виконання будь-якого завдання на суміжних за технологією ділянках виробництва. Передбачає високий ступінь розвитку узагальнених професійних знань, а також готовність до оперативного відбору й реалізації оптимальних способів виконання ... завдань» [3]. Таким чином, стосовно людини мобільність можна трактувати як її реакцію на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі, вибір ефективного напрямку (організації) своєї діяльності.

Аналізуючи професійну мобільність у контексті загальної теорії мобільності можна виокремити два підходи до її вивчення. У межах першого підходу професійна мобільність розглядається як переміщення індивідів у соціально-професійній структурі суспільства, що зумовлено зміною їх професійного статусу (освоєння суміжних професій за набутою спеціальністю, зміна кваліфікації, яка пов'язана з підвищенням або пониженням статусу). Другий підхід розглядає професійну мобільність як особистісну якість, сформовану в процесі навчальної діяльності, яка характеризується здатністю легко і швидко освоювати нові реалії в різних сферах життєдіяльності, знаходити

адекватні способи вирішення нестандартних проблем і виконання нетипових завдань.

Так, дослідник А. Деркач під професійною мобільністю розуміє здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати вид праці [4]. На думку автора, розглянутий феномен передбачає володіння високим рівнем професійних знань, вміння їх ефективно застосовувати для виконання будь-яких завдань у суміжних сферах діяльності, здатність переключення з одного виду діяльності на інший, готовність до реалізації професійних функцій [4].

Науковець Е. Зеєр представляє професійну мобільність як готовність і здатність працівника до зміни виконуваних виробничих завдань, освоєння нових спеціальностей або змін до них, що виникають під впливом технічних і технологічних перетворень. У структурі професійної мобільності педагогів – суб'єктів інновацій, вчений виокремлює п'ять домінуючих якостей: готовність до нововведень, креативність (здатність до творчості), наднормативну активність, інтелектуальну лабільність і рефлексивність [5].

У контексті нашого дослідження представляє інтерес поняття «професійна мобільність педагога». Так, Ю. Калиновський під зазначеним терміном розуміє здатність учителя організувати діяльність з іншими суб'єктами освітнього процесу (учні, їхні батьки, студенти, колеги, адміністрація, представники соціуму), відповідно до цілей і завдань сучасної концепції освіти, цінностей світової, вітчизняної, регіональної і національної культур, що передбачає високий рівень соціокультурної та соціально-педагогічної компетентності. Підготовка вчителів повинна бути спрямована на формування в них готовності (за необхідності об'єктивного чи суб'єктивного характеру) до зміни свого статусу, вільного «географічного» переміщення в професійній сфері, освоєння нових фахових «територій» та видів діяльності.

У вертикальному зрізі мобільність педагога означає його готовність до кар'єрного зростання від педагога до управлінця будь-якого рівня в сфері освіти.

Горизонтальна мобільність учителя передбачає його готовність до роботи в державних і недержавних освітніх закладах різного типу, а також до зміни професійної сфери [6].

Враховуючи вищенаведені визначення професійної мобільності, ми будемо розуміти її як готовність педагога до професійної діяльності в освітній сфері та суміжних з нею галузях, що передбачає здатність швидко і якісно виконувати фахові завдання, в тому числі через організацію міжпрофесійної взаємодії з іншими суб'єктами освітнього процесу; готовність фахівця змінювати свою професію, а також місце і вид діяльності.

Зважаючи на тенденцію вибору та інтеграції різних наукових підходів для аналізу об'єктів наукових досліджень, у нашій роботі у відповідності з визначеною метою (формування ПМ педагога) вибрані системний, компетентнісний, процесний, ситуаційний і суб'єктний підходи. Розглянемо кожний із них детальніше.

Системний підхід, який представляє загальнонауковий рівень методології, є одним із провідних у процесі професійної підготовки фахівців різних галузей, оскільки серед його основних функцій переважає осмислення загального напрямку руху наукового пізнання. Оскільки в межах цього підходу чітко визначається проблема і окреслюються шляхи її вивчення, він дає можливість ефективно реалізовувати більш конкретні наукові підходи.

Методологія системного підходу отримала педагогічну інтерпретацію в роботах В. Беспалька, І. Блауберга, Н. Кузьміної та ін. Системний підхід до проблеми формування професійно-мобільних фахівців у своїх дослідженнях частково використовували Л. Амірова, Л. Горюнова, Є. Нікітіна.

Розглянемо основні положення системного підходу до досліджуваної нами проблеми:

- 1) системний підхід забезпечує комплексне вивчення проблеми формування професійної мобільності майбутніх педагогів на всіх етапах навчання;

2) формування професійної мобільності вчителів є підсистемою системи фахової підготовки, що дозволяє здійснювати його реалізацію з урахуванням загальнодидактичних принципів професійної підготовки;

3) професійна мобільність майбутніх педагогів формується в цілісному педагогічному процесі, в якому всі компоненти взаємопов'язані між собою;

4) ефективність формування професійної мобільності студентів залежить від організації цілеспрямованих системних дій.

Системний підхід до дослідження проблеми формування професійної мобільності педагога дозволяє розглядати цей процес як результат якісного вдосконалення дій майбутнього фахівця у взаємодії з суб'єктом своєї діяльності, а також як саморегульовану систему. З цієї точки зору Л. Амірова професійну мобільність учителя розглядає як систему, яка складається із сукупності компонентів: особистісної активності, фахової компетентності, гнучкості, адаптивності, професійно-педагогічного новаторства, основою якого є здатність до творчої діяльності, рефлексії [7].

Отже, у межах системного підходу професійно мобільний фахівець розглядається як професіонал, здатний оцінити майбутнє як «віяло можливостей», вільно приймати рішення в ситуації невизначеності і відповідно діяти. Для цього педагог повинен володіти здатністю до самоосвіти і цілепокладання, що забезпечує можливість моделювання майбутньої діяльності. Показниками професійної мобільності в рамках цього підходу є готовність до зміни видів діяльності, поведінкових ролей, сформованість аналітичних, дослідницьких, проектних, прогностичних умінь тощо. Тому, на нашу думку, для формування в студентів зазначених здібностей необхідно забезпечити варіативність професійної підготовки майбутніх учителів, активізувати творчу, науково-дослідницьку діяльність через їхню участь у реальних освітніх проектах, розвивати інформаційно-освітнє середовище студентів, яке забезпечує можливість самоосвіти майбутніх педагогів.

Концептуальною базою нової освітньої парадигми є компетентнісний підхід (Е. Зеєр, І. Зимня, Л. Меркулова, Н. Ничкало). Особливістю цього підходу є специфічний погляд на результат навчання, який розглядається не як сума засвоєної інформації (традиційний підхід), а як здатність застосовувати отримані знання і вміння в різних, в тому числі нестандартних і проблемних ситуаціях.

Так, Л. Меркулова зазначає, що «компетентнісний підхід забезпечує формування узагальненої моделі якості, абстрагованої від конкретних дисциплін і об'єктів освітнього процесу, яка спрямована на розширення поля діяльності майбутнього фахівця на ринку праці та становлення професійно мобільної особистості» [8, с. 298]. Л. Горюнова відзначає, що, «спираючись на компетентнісний підхід, ми можемо уявити процес становлення професійної мобільності фахівця через розвиток певних компетенцій ... » [9, с. 189].

Визначимо положення компетентнісного підходу, які є значущими для нашого дослідження:

- зазначений підхід передбачає встановлення взаємозв'язку професійної підготовки в закладах вищої освіти з вимогами ринку праці з метою вдосконалення процесу формування в майбутніх фахівців набору компетенцій, які лежать в основі ПМ;
- «компетентність» узагальнює в собі поняття «знання», «уміння», «навички», «здатності», інтеграція яких дає можливість отримати узагальнену модель мобільного фахівця і абстрагуватися від конкретних дисциплін і об'єктів праці.

Підкреслимо, що компетентнісний підхід уможлиблює узгоджене застосування різних наукових теорій у процесі підготовки майбутніх педагогів, зокрема процесного, ситуаційного і суб'єктного підходів.

Процесний підхід найбільш активно використовується в галузі менеджменту і управлінні якістю освіти (І. Данилов, Є. Левіна, О. Нісман, О. Поровський). Основне положення цього підходу – орієнтація на потреби і

задоволеність усіх споживачів результатів підготовки фахівців у вищій школі. Особливістю процесного підходу є наявність об'єктивної залежності результату кожного процесу на «виході» від «входу» при обов'язковій наявності його керування характеристик. Таким чином, досягається взаємозв'язок елементів процесу формування ПМ майбутніх педагогів, його цілісність і неперервність. Споживачами результатів підготовки, з позиції процесного підходу, є роботодавці, студенти і викладачі. Зазначений підхід дозволяє гнучко реагувати на зміни у вимогах до професійних компетенцій сучасних фахівців за допомогою своєчасного внесення змін у процес професійної підготовки.

Отже, реалізація процесного підходу в процесі формування ПМ педагогів:

- 1) гарантує цілісність і безперервність освітнього процесу;
- 2) дозволяє проектувати процес формування професійної мобільності майбутніх учителів у формі послідовних етапів;
- 3) вимагає детальної регламентації процесу формування ПМ студентів;
- 4) визначає вимоги до результатів процесу формування професійної мобільності майбутніх педагогів.

Таким чином, процесний підхід зосереджений не тільки на оцінці основних характеристик кінцевого продукту, але й на вивченні головних параметрів освітнього процесу, які, в результаті, забезпечують якість результату навчання. При цьому, зазначений підхід виступає науковою основою забезпечення різноманітних взаємозв'язків у процесі навчання, їх об'єктивної оцінки для встановлення ступеня відповідності вимогам споживачів, а також визначення організаційних і педагогічних заходів щодо усунення недоліків і підвищення якості навчання.

Зауважимо, що ефективність реалізації процесного підходу у вищій школі досягається через забезпечення визначених педагогічних умов: наявності у ЗВО системи якості освіти; комплексної системи організації і управління навчальним процесом.

Ситуаційний підхід. Актуальність реалізації цього підходу в процесі підготовки професійно мобільних педагогів зумовлена тим, що в зв'язку зі зростанням і ускладненням соціальних зв'язків у сучасному суспільстві, людина стає суб'єктом численних ситуацій, як життєвих, так і професійних. Сутність ситуаційного підходу стає зрозумілою з трактування ключового поняття «ситуація», яку Н. Солодухо розглядає як «сукупність чинників, що визначають змінні умови» [11].

У відповідності з цим підходом, рівень ПМ учителя залежить від ситуацій і подій різного ступня значимості для людини. Професійно мобільний педагог – це фахівець, активність якого спрямована на перетворення себе в професії і оточуючому середовищі. Він здатний виконувати свою діяльність в умовах постійної зміни подій, тобто проявляти ситуаційну змінність. Оскільки подія (ситуація) означає поштовх, розрив, який порушує інерцію і лінійність цілеспрямованого руху, то саме вона може виступати чинником, який детермінує ПМ фахівця. Показником мобільності при цьому є здібності людини впливати на події, управляти ними, застосовувати їх для власного саморозвитку. Відповідно сучасний освітній простір повинен бути наповненим значимими для особистості подіями, які б зумовлювали її самовдосконалення, розвиток умінь працювати з реаліями і можливостями [9].

Отже, ситуаційний підхід передбачає вивчення різноманітних ситуацій у освітніх цілях. Роль викладача полягає у створенні таких ситуацій, які сприяють підвищенню мотивації студентів до вивчення програмового матеріалу і досягненню визначених освітніх цілей, головною з яких є формування в майбутніх учителів певних компетенцій. Варто відзначити, що насичення освітнього середовища різними ситуаціями вимагає застосування нестандартних механізмів і технологій, що ускладнює реалізацію цього підходу в процесі підготовки професійно мобільного педагога.

У процесі формування професійної мобільності майбутніх педагогів одним із провідних, як зазначають дослідники (Н. Волянчук, Г. Костюк, С. Максименко, С. Рубінштейн, В. Семиченко), є суб'єктний підхід.

Вперше процес становлення і розвитку людини через її суб'єктні властивості системно досліджував С. Рубінштейн. В основі суб'єктного підходу – культурно-історична теорія Л. Виготського, яка передбачає розвиток вищих психічних функцій за принципом перетворення «зовнішнього у внутрішнє». С. Рубінштейн поглиблює і уточнює детермінанти психічного розвитку людини і зазначає: «Людина не тільки об'єкт різних впливів, а й суб'єкт, який, змінюючи зовнішню природу, перетворює й свою власну особистість, свідомо регулює свою поведінку» [12]. Розвиток людини автор розглядає як становлення особистості – активного і свідомого суб'єкта людської історії. Її формування не є продуктом взаємодії різних зовнішніх факторів, а «рухом» суб'єкта, залученого в різноманітні взаємини з навколишнім середовищем. Таким чином, дослідник пов'язує особистісний розвиток людини з її суб'єктністю, визначаючи останню як самоактивність, саморозвиток, усвідомлену саморегуляцію.

Самоактивність і саморозвиток пов'язані із здатністю людини виходити за межі власної діяльності з метою її аналізу, оцінки та подальшої організації. Процес становлення професіонала при такому підході розглядається як саморозвиток людини протягом усього життя. Наявність у студентів механізмів саморегуляції дозволяє їм визначати стратегію своєї діяльності, ставити й коригувати цілі, усвідомлювати мотиви, самостійно вибудовувати дії і оцінювати їх результат, визначати перспективи свого розвитку, що є суттєвим у процесі формування професійно мобільного фахівця.

Підкреслимо, що провідними умовами, які забезпечують розвиток суб'єктності майбутніх педагогів у процесі формування їхньої ПМ є: орієнтація на суб'єктний досвід студентів; урахування індивідуальних особливостей, диференційований підхід; проблематизація змісту навчальної та проектної

діяльності; організація спільної навчальної роботи як передумова професійного спілкування та особистісної взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У педагогічній літературі накопичена значна кількість теоретичних досліджень з проблеми формування професійної мобільності педагогів. У відомих теоріях представлено низку методологічних підходів щодо підготовки сучасних фахівців, узагальнення яких дозволило виокремити комплекс наукових підходів до формування професійної мобільності педагогів: системний, компетентнісний, процесний, ситуаційний, суб'єктний. Кожний із зазначених наукових підходів є базисом для побудови педагогічного процесу в сфері підготовки майбутніх учителів і визначення перспектив розвитку теоретичних знань у цій галузі.

Отримані в процесі дослідження висновки не претендують на вичерпне вирішення окресленої проблеми. Подальшого вивчення вимагає питання розробки, обґрунтування і експериментальної перевірки моделі формування професійної мобільності педагогів на різних освітніх ступенях.

Список літератури

1. Яременко В. Новий словник української мови / В. Яременко, О. Сліпушко. Київ, 2001. 926 с.
2. Шпекторенко І. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 467–472.
3. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. К.: Вища школа, 2000. 380 с.
4. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А. А. Деркача. М.: Изд-во РАГС, 2004. 161 с.

5. Зеер Э. Ф. Профессиональная мобильность – интегральное качество субъекта инновационной деятельности. *Педагогическое образование*. 2011. №5. С. 90–97.
6. Калиновский Ю. А. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.08. Омск, 2001, 46 с.
7. Амирова Л. А. Развитие профессиональной мобильности педагога в системе дополнительного образования: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Уфа, 2009. 410 с.
8. Меркулова Л. П. Компетентностная модель профессионально-мобильного специалиста технического профиля. *Вестник Самарского государственного аэрокосмического университета*. 2006. №1. С. 294–303.
9. Горюнова Л. В. Профессиональная мобильность специалиста как проблема развивающегося образования России: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.08. Ростов-на-Дону, 2006. 344 с.
10. Поровский А.Г., Орлов О.С. Использование процессного подхода в формировании профессиональных компетенций студентов. *Менеджмент качества и инновации 2008*: сб. материалов первой регион. науч.-практ. конф (Великий Новгород, ноябрь 2008 г.). Великий Новгород, РГУИТП, 2008. С.146–155.
11. Солодухо Н.М. Методология ситуационного подхода в научном познании. *Фундаментальные исследования*. 2005. №8. С. 85–87.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2002. 720 с.